

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

DIPLOMSKI RAD

Spomenik braniteljima u Dubrovniku kao mjesto društvenog sjećanja

Studentica: Katija Crnčević

Mentorica: dr.sc. Nevena Škrbić Alempijević

Zagreb, listopad 2017.

Izjava o autorstvu

Izjavljujem pod punom moralnom odgovornošću da sam diplomski rad „Spomenik braniteljima u Dubrovniku kao mjesto društvenog sjećanja“ izradila potpuno samostalno uz stručno vodstvo mentorice dr.sc. Nevene Škrbić Alempijević. Svi podaci navedeni u radu su istiniti i prikupljeni s etičkim standardom struke. Rad je pisan u duhu dobre akademske prakse koja izričito podržava nepovredivost autorskog prava te ispravno citiranje i referenciranje radova drugih autora.

Sadržaj

1. Uvod.....	3
2. Spomenik u kontekstu politike pamćenja.....	5
3. Prijepori oko izgleda i pozicije spomenika.....	8
4. Predodžbe o spomeniku i prostoru.....	12
5. Dinamika prostora.....	14
6. Prikaz spomenika u medijima.....	18
6.1 Performans umjetnika Božidara Jurjevića.....	19
6.2 Stav udruge branitelja Dubrovnik.....	23
6.3 Spor oko uklanjanja spomenika.....	24
7. Turistička dimenzija spomenika.....	27
8. Zaključak.....	29

1. Uvod

Na ulazu u staru jezgru grada Dubrovnika 2007. godine postavljen je spomenik dubrovačkim braniteljima kao znak sjećanja na Domovinski rat i žrtve stradale u sukobima na dubrovačkom području devedesetih godina prošlog stoljeća. Spomenik je podignut u sklopu projekta uređenja platoa Pile koji se nalazi u neposrednoj blizini zapadnog ulaza u staru gradsku jezgru na inicijativu tadašnje gradske vlasti. Osmišljen je kao ostakljena konstrukcija s multimedijским zaslonom te su oko njegovog izgleda i pozicije vođene brojne polemike.

U ovom radu spomeniku ću pristupiti kao mjestu sjećanja. Istraživanje će biti posvećeno spomeniku i prostoru oko njega, te naracijama i praksama prolaznika. Ispitat ću što spomenik predstavlja mojim kazivačima, što misle o njegovom izgledu i poziciji, kako ga koriste te koja značenja i sjećanja upisuju u njega. Poseban naglasak stavit ću na dinamiku prostora. Zanimat će me na koji način prolaznici koriste prostor spomenika, kojim ga praksama ispunjavaju, kakav je njihov odnos prema spomeniku i kakva se interakcija oko njega stvara. Također će me zanimati prikaz spomenika u lokalnim medijima, spor oko njegovog uklanjanja te njegova uloga u javnom prostoru grada. Cilj je prikazati kako spomenik oblikuje mjesto te što ljudi kroz prakse i naracije vezane uz spomenik govore o svom gradu i sjećanju na rat. Postavlja se pitanje zbog čega se stvara prijepor oko izgleda i pozicije spomenika te koji bi bio adekvatan način materijalizacije sjećanja na rat.

Teorijske postavke koje sam koristila spadaju u domenu antropologije društvenog sjećanja. Spomeniku sam pristupila kao konkretnom mjestu na kojem se sjećanje iskazuje, kao „ostatku drugog doba, iluziji vječnosti“ (Nora 2007:143) pri čemu je njegova uloga „da slavi uspomenu na specifičan događaj ili ličnost iz prošlosti“ (Pfeifer 2014:5). Budući da sam istraživala spomenik postavljen u javnom gradskom prostoru zanimala me „dimenzija javnosti“ te komunikacija koja se stvara između spomenika i prolaznika (usp. *Monumenti promjenjivo lice sjećanja* 2014), demokratičnost postupka postavljanja spomenika o čemu je pisao kipar Tihomir Matijević (2014) te kontroverza oko eventualnog uklanjanja spomenika koja bi se mogla izbjeći uključivanjem građana u postavljanje spomenika u javnom prostoru (Cordes i Goldfarb 2007). Umjesto onog što predstavlja spomenik dubrovačkim braniteljima, zanimalo me što se „događa uokolo njega te kakav utjecaj ima na one koji ga koriste“ (Belaj 2006).

Istraživanje sam provela metodom promatranja sa sudjelovanjem boraveći na prostoru spomenika i promatrajući ponašanje prolaznika koji se na tom prostoru zadržavaju čekajući

autobus, prijatelje, ogledajući se o zrcalnu površinu spomenika, namještajući frizuru, šminkajući se i sl., te analizom naracija o spomeniku primjenjujući tehniku strukturiranih i polustrukturiranih intervjua s kazivačima. Razgovarala sam s umjetnikom Božidarom Jurjevićem koji je svoju kritiku spomenika izrazio kroz performans malo nakon njegovog postavljanja, dobrovoljcem Domovinskog rata i članom udruge branitelja Dubrovnik, Petrom Mišom Mihočevićem koji je kroz razgovor izrazio svoje mišljenje o spomeniku te mišljenje ostalih branitelja. Intervjuirala sam i Josipa Klaića, nedavno diplomiranog povjesničara umjetnosti budući da me zanimalo njegovo stručno mišljenje o izgledu i poziciji spomenika, studenticu Romanu Kalauz i novinarku koja je odlučila ostati anonimna te sam je u tekstu nazvala Dijana Kolić. Istražujući turističku dimenziju spomenika porazgovarala sam i s dvije djelatnice ureda Turističke zajednice.

Rad sam podijelila u nekoliko poglavlja. U prvom poglavlju osvrnula sam se na urbanistički natječaj te spomenik stavila u vremenski i prostorni kontekst, te razmotrila politiku pamćenja koja je unesena u njegovo postavljanje. Dalje sam se fokusirala na prijepore oko izgleda spomenika i lokacije na kojoj je postavljen te komentare kazivača o temi. Iduće poglavlje posvetila sam predodžbama o spomeniku gdje me zanimalo koja je funkcija spomenika, održavaju li se u njegovoj blizini određene manifestacije, komemoracije, polažu li se vijenci i slično pri čemu sam istaknula što spomenik predstavlja za kazivače, a u idućem poglavlju pažnju sam usmjerila na dinamiku prostora odnosno na prakse kojima korisnici ispunjavaju prostor. Zasebno poglavlje posvetila sam prikazu spomenika u lokalnim medijima, a kroz potpoglavlja osvrnula sam se na ključne teme o kojima se pisalo. Progovorila sam o performansu umjetnika Božidara Jurjevića kojim je izrazio svoje negodovanje izazvano postavljanjem spomenika, o stajalištima udruge branitelja spram spomenika, te sporu oko uklanjanja spomenika. U završnom dijelu rada osvrnula sam se na „turističku“ dimenziju spomenika pri čemu sam istražila znaju li posjetitelji Dubrovnika što spomenik predstavlja, kako se u blizini njega ponašaju te je li spomenik uključen u turističke brošure grada.

2. Postavljanje spomenika u kontekstu politike pamćenja

Spomenik dubrovačkim braniteljima, Dubrovnik, 13.5.2017., autor: Katija Crnčević

"Uloga spomenika je da slavi uspomenu na specifičan događaj ili ličnost iz prošlosti da bi se politički stvorili popustljivi koncepti identiteta u sadašnjosti." (Pfeifer *Monumenti: promjenjivo lice sjećanja* 2014:5)

"Spomenik treba bit' tu da ti kad kraj njega prođeš, da se nečega sjetiš, i sama riječ kaže, da se spomeneš nečega. I da netko zastane i nešto misli." (Josip Klaić, 13.12.2015.)

Započela sam ovo poglavlje dvama citatima. Prvi se nalazi u knjizi *Monumenti: promjenjivo lice sjećanja*, a drugi je mišljenje kazivača Josipa Klaića o tome što bi svaki spomenik trebao biti. Svrha spomenika je poticanje sjećanja na neku osobu ili događaj i prizivanje prošlosti koja se utjelovljuje kroz različite materijalizirane oblike kao što su umjetničke skulpture, kipovi, vodokoci, spomen parkovi i slično. Pri tom je važno imati na umu da unatoč tome što svaki pojedinac ima mogućnost prisjećanja, sjećanje nije individualan već duboko društven fenomen koji pronalazimo u pravilima, zakonima, knjigama, kipovima i dr. Pojedinac je taj koji „ima“ pamćenje, ali njegovo pamćenje je kolektivno određeno (usp. Assmann, prema Brkljačić i Prlenda 2006:52). Sjećanje je prema tome „raznovrsna i promjenjiva zbirka materijalnih artefakata i društvenih praksi“ (Klein, prema Brkljačić i Prlenda 2006:13). Kroz ovaj rad spomeniku pristupam vođena mišlju da „kad god netko

poseže za sjećanjem i njegovom promocijom bitno je zapitati se- tko se prisjeća, u kojem kontekstu, gdje i nasuprot čega“ (Brkljačić i Prlenda 2006:13).

Spomenik kojim se bavim podignut je u sjećanje na žrtve Domovinskog rata, a nalazi se na Pilama, frekventnom mjestu sastanka i glavnoj autobusnoj stanici grada na samom ulazu u staru gradsku jezgru. Autor spomenika je nagrađivani hrvatski arhitekt Igor Franić, „dobitnik godišnje nagrade "Viktor Kovačić"- Udruženja hrvatskih arhitekata za najuspješnije arhitektonsko ostvarenje u 2010. za Muzej suvremene umjetnosti u Zagrebu“. (http://www.d-a-z.hr/files/File/Prilozi/Brosura_fin.pdf pristup: 11.9.2017.)

Urbanističko-arhitektonski natječaj za izradu idejnog rješenja platoa Pile u Dubrovniku¹ raspisao je Grad Dubrovnik u suradnji s Društvom arhitekata Dubrovnik (DAD) 2003. godine. Za ocjenu natječajnih radova imenovan je ocjenjivački sud u sastavu tadašnje gradonačelnice Dubravke Šuice, njenog zamjenika Srećka Kljunka, arhitekata Vladimira Kasuna, Ante Kuzmanića, Zehre Laznibat, Zrinke Rudež i inženjera šumarstva Dragutina Kiša. U predmetu natječaja navedeno je da bi se na prostoru koji predstavlja „predvorje“ starog grada trebalo izraditi „estetska i racionalna arhitektonsko-urbanistička rješenja traženih i potrebnih sadržaja s višeznačno funkcionalno-tehničkim i ambijentalnim zahtjevima uz uvažavanje smjernica definiranih Konzervatorskim elaboratom i Elaboratom valorizacije zelenila“ (Grad Dubrovnik 2003:1). Namjera je bila urbanistički riješiti cjelokupni prostor Pila s preciznom definicijom mikrolokaliteta spomen obilježja braniteljima Dubrovnika u Domovinskom ratu. Realizacija se trebala provesti kroz tri faze, a prva je obuhvaćala uređenje platoa Pile s naglaskom na rješenje spomen obilježja koje bi se trebalo „na odmjeren i dostojanstven način potpuno uklopiti u koncept uređenja (ibid.2003:1)“. U drugoj i trećoj fazi trebale su se realizirati velike prometne preinake koje još nisu provedene. Pravo sudjelovanja na natječaju imale su sve pravne i fizičke osobe u Republici Hrvatskoj. Autori koji su bili pozvani na sudjelovanje su akademik Miroslav Begović, arhitekti Marko Dabrović², Igor Franić, Zvonimir Krznarić s autorskim timom³, Branko Siladin i Ante Uglešić. U natječaju se navodi kako će svaki pozvani autor koji dostavi rad u skladu s uvjetima natječaja biti nagrađen iznosom od 3 500 kuna (Grad Dubrovnik 2003:4). U rezultatima natječaja obrazložen je svaki prijavljeni rad petnaestorice autora. Prvu nagradu dobio je arhitekt Igor Franić, drugu Ante Uglešić, a treću Marko Dabrović sa svojim timom. Prema obrazloženjima ocjenjivačkog suda rad Igora Franića „u cijelosti je zadovoljio zahtjeve Programa natječaja i ponudio kreativno rješenje

¹ Tekst natječaja na koji se referiram u radu dostavljen mi je e- mailom nakon poslanog upita Gradskoj upravi.

² Član arhitektonskog studija 3LHD.

³ Dinko Milas, Davor Mance, Matija Salaj, Damir Stipetić.

platoa Pila. Pristup oblikovanju je vrlo nadahnut i zasnovan na jasnom konceptu kontrasta u odnosu na povijesnu matricu grada, a rad nudi prostorno-strukturne poveznice postojećeg urbanog tkiva, zidina i mora. Prijedlog spomenika je vrlo moderan i simbolično parafrazira povijesni kontekst (Grad Dubrovnik 2003:23).“ U rezultatima natječaja ističe se kako je potrebno doraditi neka rješenja, između ostalog prometni terminal te regulaciju prometa između ljetnikovca Pucić i hotela Imperial koji se nalaze na prostoru Pila nasuprot spomenika. Iz razgovora s kazivačicom Dijanom Kolić i umjetnikom Božidarom Jurjevićem saznajem kako izgradnja nove ceste naposljetku nije provedena zbog toga što je bilo potrebno srušiti staro drvo platana, a na tu su odluku protestirali građani.

Istražujući spomenik braniteljima u Dubrovniku zanimalo me koja je dinamika okruživala postavljanje spomenika, kroz koje se oblike vladajući politički diskurs kanalizirao i oblikovao u izvođenje predodžbi o prošlosti i na koji način vladajuće elite koriste taj spomenik do danas. Autorice Maja Brkljačić i Sandra Prlenda u svom radu ističu kako veza selektivno pamćene prošlosti i identiteta ima političku narav (2006:10) te da je kolektivno pamćenje uvijek politički proces (ibid. 2006:17). Spomenici podignuti u znak sjećanja na neki povijesni događaj uvijek pogoduju trenutnoj političkoj situaciji, odnosno, u njih je uvijek utkana politika pamćenja. Također, političko sjećanje filtrira sjećanja prema svojim potrebama, tako da su nevidljiva ili „prešućena“ ona sjećanja koja su neodgovarajuća, a zadržavaju se vrijednosno značajna, funkcionalna i upotrebljiva. Sukladno tome sjećanje se kroz formiranje željenog narativa koristi zbog učvršćivanja političke moći (usp. Sládeček i Vasiljević 2015:14). Autor Mihnea Mircan „drži da se o sjećanju, koje razumijevamo kao proces kojim se uspostavlja odnos prema vlastitoj ili kolektivnoj prošlosti, može govoriti i kao o estetskoj pojavi, koliko i o identitetnom samosituiranju u širu mrežu društvenih pojava“ (Potkonjak i Pletenac 2011:9). Na tragu te ideje pristupila sam spomeniku na Pilama te me zanimalo koja je osnovna poruka koju dirigira politika pamćenja u tom slučaju. Izgradnja spomen-obilježja za dubrovačke branitelje bila je jedan od osnovnih motiva provedbe natječaja uređenja platoa Pila koji je raspisao grad Dubrovnik na čelu s tadašnjom gradonačelnicom Dubravkom Šuicom članicom stranke HDZ. Tekst natječaja upućuje na to da se izgradnja spomenika predviđala odmah u prvoj fazi preuređenja, a ostale prometne preinake u drugoj i trećoj fazi. Svrha je bila prostorno i funkcionalno organizirati te postaviti u međudnos sve tražene i potrebite sadržaje platoa Pile što dovodi do zaključka da je spomenik braniteljima za gradske vlasti bio tražen i potrebit sadržaj putem kojeg se grad zahvalio braniteljima za njihovu žrtvu i obranu grada u Domovinskom ratu kako i stoji u natječajnom tekstu: „a sve zbog potrebe

zajednice za iskazivanjem zahvalnosti i poštivanja herojske žrtve branitelja Dubrovnika u Domovinskom ratu na dostojanstven i primjeren način“ (Grad Dubrovnik 2003:11). Pile su tada izabrane za postav kao najreprezentativnije mjesto u gradu kako bi odmah po dolasku u grad skrenula pažnja na ulogu branitelja u njegovoj slobodi. Imajući sve to na umu, podizanje spomenika braniteljima u Dubrovniku pogodovalo je politici tadašnjeg trenutka, a selektivno pamćena prošlost u ovom je slučaju vezana uz Domovinski rat koji je u hrvatskom društvu pozitivno vrednovan i smatran važnom sastavnicom hrvatske nacionalne povijesti. Natječaj je raspisan od strane gradske uprave te je upravo politički vrh „filtrirao“ sjećanja odabirući epizodu iz prošlosti koju smatra vrijednosno značajnom.

U novinskom članku du- lista autor spomenika Igor Franić istaknuo je da „iako je na tadašnje zahtijevanje i molbu mnogih postavljen prvi, spomenik je jedino ispravno i moguće sagledavati i valorizirati unutar ukupnog rješenja platoa novih Pila s kojim čini nedjeljivu cjelinu. Nakon prezentacije projekta svi su bili upoznati s izgledom i načinom funkcioniranja. Tada su od strane branitelja bila postavljena samo dva zahtjeva, da se dodaju fiksni križ i grb, što je bio moj kompromis“ (<http://www.dulist.hr/autor-kocke-mora-ogorcen-spreman-sam-zastititi-svoja-autorska-prava/275623/> pristup: 12.9.2017.).

Natječaj raspisan 2003. godine proveden je djelomično postavljanjem spomenika 2007. godine, a ostale promjene kao što je premještanje glavne prometnice, uređenje šire pješačke zone i zelenih površina, gradnja novih objekata i sl. do danas nisu realizirane. Postavlja se pitanje zbog čega su gradske vlasti „žurile“ s podizanjem spomenika koji su građani i braniteljske udruge počeli kritizirati nedugo nakon postavljanja, a gradske vlasti sukladno tome započele raspravu o njegovom uklanjanju.

3. Prijepori oko izgleda i pozicije spomenika

U ovom je radu bitno tematizirati izgled i lokaciju na kojoj se spomenik nalazi, budući da upravo te dvije dimenzije kazivači i mediji najčešće ističu kao sporne. Njegov izgled i pozicija od početka nisu podržani, kako od strane „običnih“ građana, tako i od povjesničara umjetnosti, umjetnika i drugih stručnih osoba uključenih u definiranje vizualnog identiteta grada koje su o spomeniku pisale. Čitajući internetske portale lokalnih medija uvidjela sam da se o spomeniku pisalo isključivo u negativnom kontekstu. Kao članica lokalne zajednice imala sam priliku svjedočiti komentarima o spomeniku koji su gotovo u pravilu izražavali negodovanje. Želim naglasiti da kroz ovo poglavlje osobno neću ulaziti u vrednovanje izgleda

i pozicije spomenika, no te ću kategorije analizirati budući da korisnici prostora često ulaze u takve procjene i čine ih važnom sastavnicom predodžbi o spomeniku.

Negotovanje postavljenim spomenikom često je povezano uz njegov izgled. Spomenik je ostakljena građevina oblika kvadra s led multimedijским zaslonom na kojem su se u početku izmjenjivale plavičaste slike ljeskanja mora, fotografije Pava Urbana⁴, tekst "Himne slobodi"⁵ i imena poginulih branitelja. Budući da nisam razgovarala s arhitektom i nisam uspjela pronaći objašnjenje njegove ideje spomenika, pretpostavljam da su slike mora i tekst "Himne slobodi" odabrani s namjerom predstavljanja grada Dubrovnika. Simbol slobode iz Gundulićeve himne koja se pojavljuje na led ekranu spomenika označava žrtvu branitelja u Domovinskom ratu. Fotografije Pava Urbana pojavljuju se na ekranu kao simbol Domovinskog rata u gradu. Nedugo nakon postavljanja spomenika zaslon se počeo kvariti tako da već nekoliko godina nije u funkciji. Povjesničarka umjetnosti Sandra Križić Roban u svom se radu osvrnula na spomenik podignut na Pilama oštro kritizirajući njegov izgled.

„Ni ovom prilikom ne treba zaboraviti kakav je spomenik na kraju podignut u Dubrovniku—monumentalan multimedijški prizmatičan volumen potpuno neprilagođen mjestu, konceptualno loše osmišljenog odnosa elemenata koji ga određuju (pokretne slike, stihovi, odrazi, fotografije, crvena zemlja koja se više ne primjećuje kroz popucale staklene ploče u podnožju).“ (2010:236)

Sličnog su mišljenja i svi kazivači koje sam intervjuirala. Josip Klaić najveću kritiku upućuje veličini te nekvaliteti izvedbe spomenika koji se nedugo nakon postavljanja počeo kvariti.

A izgled... mislim da se ne uklapa u prostor. Sam po sebi je potpuno besmislen. Stoji natpis *Libertas* koji asocira mislim, sveprisutan je, i ja sam na prvu mislio da je to štand od poduzeća za autobuse ili od Ljetnih igara za prodaju karata. Kvadratan je. Ima na sebi taj video zid koji ima i more i *Himu slobodi* i Urbanove fotografije i sve to skupa nagomilano. Zahtijevalo se da bude megalomanski, velik je, nezgrapnan je, zauzima previše prostora. Služi kao ogledalo ljudima. Nekvalitetno je napravljen što se tiče izvedbe. Ne mislim nekvalitetno umjetnički nego fizički. Gasi se, ploče se lome i to je potpuno bez veze.“ (Josip Klaić)

Umjetnik Božidar Jurjević ističe da je spomenik najobičniji kič svojim obličjem i veličinom. „Spomenik u navodnicima jer to nije spomenik. Objekt koji je čisti kič. Jako skup. I

⁴ Dubrovački branitelj i fotograf poginuo 6. prosinca 1992. godine u blizini Orlandovog stupa fotografirajući granatiranje središta Dubrovnika.

⁵ Himna koju je napisao dubrovački pjesnik Ivan Gundulić. Pjesma je svojevrsna himna grada i simbol težnje za slobodom koju je Dubrovnik stoljećima plaćao.

bezvrijedan.“ Nadodao je da se spomeniku ne protivi jer je „to nekakvo moderno tehnološko čudo, što i nije, to je svijet davno vidio“, ali da nigdje na svijetu ne postoje porezni obveznici koji plaćaju jedan „takav pogon“ te to smatra apsurdnim. Kazivač Mišo Mihočević spomenik naziva Lesnina jer mu izgleda kao „trokrilni ormar made by Lesnina“. Pita se čemu on služi i kako predstavlja branitelje kada nitko ne zna o čemu se radi. Smatra da spomenik ne stvara asocijacije te da se iz njegovog izgleda ne može iščitati nikakvo značenje.

Druga značajna kategorija koja se često dovodi u pitanje je lokacija spomenika. Razgovarajući s kazivačima uviđam da je prema njihovom mišljenju javni prostor odabran za postav spomenika potpuno promašen. Pri tom se javlja pitanje na koji se način ovim spomenikom stvara odnosno ne stvara mjesto? Autorice Jasna Čapo i Valentina Gulin Zrnić u svom su radu pojasnile fenomenološko razumijevanje „stvaranja mjesta“ kao „transformiranje fizičkog, izgrađenog prostora u značenjska, simbolička mjesta kroz društvene, kulturne, tjelesne, emocionalne, ideološke, praktične i druge dimenzije“ (2011:14). Mjesto je pri tom konceptualizirano kao kulturno značenjski prostor koji uključuje društvene akcije i simboličku dimenziju odnosa ljudi prema prostoru i ljudi u prostoru međusobno (usp. 2011: 27). Pri istraživanju suvremenih urbanih prostora istaknuta je perspektiva „društvene proizvodnje prostora“ koja uključuje društvene, gospodarske, ideološke i tehnološke čimbenike koji utječu na materijalno oblikovanje prostora, te perspektiva „društvene konstrukcije prostora“ odnosno transformacije prostora društvenim razmjenama, sjećanjima, predodžbama i svakodnevnim korištenjem materijalnog okruženja u prizore i radnje simboličkog značenja (Low, prema Čapo i Gulin Zrnić 2011:30). Postavom spomenika u Dubrovniku lokacija se mijenja u materijalnom smislu, no ne dolazi do stvaranja simboličkog i značenjskog mjesta što je vidljivo kroz prakse korisnika prostora. Izgled i lokacija spomenika stvorile su prijepor između građana i gradskih vlasti najviše zbog toga što spomenik nije uspio zaživiti kao mjesto koje priziva sjećanje na Domovinski rat niti je utjecao na promjenu svakodnevnog korištenja prostora.

Kazivači s kojima sam razgovarala smatraju da autobusna stanica nije prikladno mjesto za postav spomenika, te da je lokacija previše skućena za tako veliki spomenik koji se nauštrb toga pretvorio u prostornu barijeru. „To je mjesto koje je jako usko i to je autobusna stanica i tu nema baš nikakvog smisla da bude spomenik“ (Josip Klaić). Komentiraju da se spomenik estetski ne uklapa u prostor te da je u potpunom neskladu s arhitekturom mjesta na kojem je postavljen. Kazivač Mišo Mihočević dovodi u pitanje vidljivost spomenika koji u vrevi ljetnih

mjeseci ostaje skriven ispod drveta, između štandova za kajake i *Game of Thrones*⁶ ture te mnoštva koje se na tom prostoru okuplja. S ljutnjom izražava svoje negodovanje te smatra da je spomenik uvreda za branitelje.

„Nema veze ni s čim. On nagrđuje. Potpuno je u neskladu sa svim okolo, Dubravka, turistička zajenica, nasuprot, sve stare kuće. Nema nikakvog razloga da je tamo i još u takvom obliku. Imaš onu malu židovsku fontanu iza, onda sa strane veliku, i onda ona „škatula“⁷ u sredini. Bolje staviti tri klupe da stari ljudi sjednu dok čekaju autobus i napiju se vode iz fontane. Promašeno potpuno sve.“ (Mišo Mihočević)

Budući da je većina kazivača oštro kritizirala izgled spomenika upitala sam ih imaju li viziju kako bi on trebao izgledati i na kojoj lokaciji bi se, po njihovom mišljenju, trebao nalaziti.

Kazivač Josip Klaić istaknuo je da bi fotografije Pava Urbana postavljene na vratima od Ploča na Stradunu bile mnogo značajnije mjesto sjećanja.

„Kad bi se samo u Dubrovniku na vratima od Ploča na Stradunu postavile posljednje fotografije Pava Urbana, s malom pločom koja objašnjava, puno bi više govorilo o ratu, puno bi više komemoriralo, kroz jednu osobu koja je simbol sjećanja nego na ovaj način.“ (Josip Klaić)

Na tragu slične ideje bio je umjetnik Božidar Jurjević. Istaknuo je da nije nužno da Dubrovnik ima fizički spomenik u klasičnom smislu te riječi te da bi se prostor nekadašnjeg lokala „Ocean“ na Pilama koji se trenutno ne koristi mogao prenamijeniti u galeriju „Urban“ posvećenu Pavu Urbanu.

Branitelj Mišo Mihočević rekao je da bi umjesto sata postavio obelisk nasuprot mjesta na kojem se spomenik trenutno nalazi jer bi bio vidljiv sa svake lokacije, nevelikom širinom ne bi priječio vizure, odnosno ne bi zaklanjao grad. Smatra da bi se onda ljudi pitali što on predstavlja. Spomenik bi smjestio na Pile zbog toga što je to najfrekventnija točka grada kojom svi prolaze.

Kroz ovo poglavlje nisam ulazila u vrednovanje spomenika, ali istaknula sam estetsku dimenziju i poziciju spomenika iz razloga što su te kategorije najčešće kritizirane od strane medija i korisnika prostora te ih upravo to čini bitnima. Zanimalo me i kako se spomenikom stvara, odnosno u ovom slučaju, ne stvara mjesto te što spomenik čini prostoru na kojem se nalazi. Došla sam do zaključka da spomenik braniteljima u Dubrovniku zbog svojeg izgleda i odabrane lokacije taj prostor ne transformira u simboličko i značenjsko mjesto te da se upravo

⁶ Popularna dramska televizijska serija snimana u Dubrovniku.

⁷ Kutija.

iz tog razloga stvara prijepor između građana i gradskih vlasti koje su donijele odluku o njegovu postavu. Pri tom se otvara pitanje na koji način bi se sjećanje trebalo materijalizirati, odnosno kako bi trebao izgledati i gdje bi trebao biti postavljen adekvatan spomenik braniteljima.

4. Predodžbe o spomeniku i prostoru

Funkcija svakog spomenika je da posredno ili neposredno komunicira s okolinom. Njegova svrha je prizivanje prošlosti, a njegovo materijalno postojanje u prostoru trebalo bi biti simbolom i stvarati asocijaciju. Kazivanja upućuju na to da spomenik braniteljima u Dubrovniku to ne čini. U knjizi *Monumenti: promjenjivo lice sjećanja* navodi se da spomenik gubi svoju funkciju i značaj ukoliko ne komunicira s okolinom.

„Javnost spomenika sva je njegova priroda; tako spomenik raste, stoji ili pada: u javnosti je sva veličina ili ništavilo spomenika. Nedostaje li mu dimenzija javnosti, on je u pravilu tek izvjesna masa, ponekad čak skulptura ili što drugo, a uvijek nesporazum koji prestaje tek uklanjanjem.“ (Eugen Franković 1966:18)

Povjesničarka umjetnosti Sandra Križić Roban u svom je radu opisala brojne spomenike podignute u znak sjećanja na pale branitelje Domovinskog rata te između ostalog i spomenik u Dubrovniku, te istaknula sljedeće:

„Spomen-obilježja Domovinskog rata svjedoče o intenzivnom procesu zadržavanja simboličkih modernističkih formi; često se radi o spomenicima koji prisvajaju javni prostor ne ostvarujući nikakvu komunikaciju s okolinom, tretirajući gledatelje kao obične, pasivne promatrače.“ (Križić Roban 2010:225)

Iz istaknutog citata vidljivo je da autorica spomenike podignute u znak sjećanja na Domovinski rat, uključujući i ovaj u Dubrovniku, doživljava kao materijalne konstrukcije koje narušavaju javni prostor, ne komuniciraju s prolaznicima, ne ostavljaju nikakav utisak i ne stvaraju asocijaciju. Sličnog su mišljenja i kazivači.

Josip Klaić smatra da bi svaki spomenik trebao komunicirati no pitanje je na koji način i što konkretno. U ovom slučaju to je sjećanje na recentnu gradsku povijest odnosno obranu grada u Domovinskom ratu. Ovaj spomenik doživljava isključivo kao fizičku barijeru u prostoru bez simbolike iz koje bi se nešto moglo iščitati. Kazivačica Romana Kalauz ističe kako bi mu funkcija trebala biti podsjetnik i poštovanje, ali ga uopće ne doživljava na takav način. Jedino što vidi je veliko ogledalo koje u njoj ne izaziva nikakve osjećaje i ne priziva prošlost, rijetko se sjeti da je spomenik posvećen žrtvama. Dobrovoljac Domovinskog rata i jedan od članova

udruge branitelja Dubrovnik Mišo Mihočević ne usuđuje ga se nazvati spomenikom već govori o „objektu“. Smatra da ne postoji niti jedan parametar po kojem je vidljivo da je riječ o spomeniku podignutom u čast braniteljima. „Po čemu se to smije zvat spomenik braniteljima Dubrovnik? Kako on služi, kako on predstavlja branitelje kad nitko ne zna o čemu se radi?“, pita se.

Spomenici su konkretna mjesta na kojima se sjećanje iskazuje. Prema definiciji francuskog povjesničara i tvorca koncepta „mjesto sjećanja“ Pierrea Nora to su prvenstveno ostaci u kojima opstaje komemorativna svijest unutar povijesti, a koji se javljaju zbog nestanka rituala u našem društvu (usp. Brkljačić i Prlenda 2006:28). Istina svih mjesta sjećanja je da bi ih „bez komemorativne budnosti povijest brzo pomela“ (ibid. 2006:28). Mjesta sjećanja se pri tom stvaraju iz osjećaja da spontanog sjećanja nema te da ga treba nanovo stvoriti iz arhiva, obilježavanja obljetnica, organiziranja proslava i sl. Vođena idejom spomenika kao mjesta sjećanja, na početku istraživanja smatrala sam da je jedna od osnovnih funkcija spomenika braniteljima upravo održavanje komemoracija, odavanje počasti i okupljanje na mjestu na kojem je spomenik podignut, odnosno u njegovoj neposrednoj blizini.

Saznajem da se uz navedeni spomenik ne održavaju komemoracije, ne polažu vijenci, ne pale svijeće. Dijelom je to zbog njegovog fizičkog izgleda odnosno nemogućnosti da se na njega objese vijenci i slično. Kazivačica Dijana Kolić ističe kako spomenik nije zaživio kao spomenik braniteljima i da je to vidljivo upravo po tome što se pored njega ne događaju komemoracije na Dan dubrovačkih branitelja, Dan Domovinske zahvalnosti ili bilo koji drugi blagdan. „Koliko se sjećam nikad nije ni bilo komemoracije. Održavaju se na groblju na Boninovu i na Srđu“ (Dijana Kolić). Josip Klaić govori kako se u blizini njega ne održavaju komemoracije jer je na spomenik nemoguće postaviti vijence i smatra fizički nemogućim da se održavaju. Kazivač Božidar Jurjević ističe kako su se svijeće nekoć polagale pored spomenika, ali to smatra iznimno grotesknim jer takve radnje ne može povezati uz „objekt“ postavljen na Pilama. „Postoje mjesta koja su osmišljena kao sakralna mjesta gdje je onda moguće postaviti vijence i zadržati se, ali ovo nije jedno od tih.“

Kazivač Mišo Mihočević oštro kritizira to što se pored spomenika nikada ne održavaju manifestacije smatrajući da bi to trebala biti njegova osnovna funkcija.

Umjesto da taj spomenik bude mjesto gdje će svi položiti vijenac, oni su se rastrčali od Osojnika, preko Sustjepana, na Boninovo, na Srđ, jedno groblje, drugo. Gdje je tu opet počast svima zajedno, gradu kao takvom što se obranio. (Mišo Mihočević, 13.7.2017.)

Smatra da bi ispravno bilo da se 6. prosinca, na Dan dubrovačkih branitelja, pored spomenika svake godine održi velika komemoracija. „Promet bi se trebao zatvoriti i to bi trebala biti centralna proslava na kojoj bi se svi okupili.“ Ističe kako je trenutno braniteljima centralna proslava sveta misa u katedrali i to smatra poraznim.

Prema svemu sudeći kazivači nisu istog mišljenja. Romana Kalauz i Božidar Jurjević smatraju da se na određene dane u godini polažu svijeće i vijenci pored spomenika iako nisu znali o tome progovoriti konkretnije te se radilo o nagađanju. Ostali kazivači tvrde kako to nije tako. U svakom slučaju činjenica je da se pored spomenika ne održavaju velike manifestacije o čemu je progovorio Mišo Mihočević, član Udruge branitelja Dubrovnik koji prisustvuje okupljanjima i navodi kao problem to što se pored spomenika ne održava centralna proslava koja bi 6. prosinca okupila sve branitelje i na kojoj bi se odala počast poginulima. Ipak, ne treba isključiti mogućnost da je koji put pokraj spomenika bila upaljena svijeća ili položen vijenac. Smatrajući mjesto sjećanja „krajnjim oblikom komemorativne svijesti“ (ibid. 2006:28) koja potiče ritualna ponašanja, proslave i obljetnice, dolazim do zaključka da spomenik braniteljima u Dubrovniku u tom smislu nije zaživio kao mjesto sjećanja.

5. Dinamika prostora

Kako bi se bolje shvatila funkcija spomenika, svakako je zanimljivo promotriti ponašanje ljudi u njegovoj blizini. Autorica Marijana Belaj u svom je radu *Tito poslije Tita* napisala: „...umjesto onoga što predstavlja spomenik J.B.Tita u Kumrovcu, zanima me što se događa uokolo njega i kakav ima utjecaj na one koji ga *koriste*.“ (Belaj 2006:202) Upravo to je i mene zanimalo pri istraživanju teme spomenika braniteljima budući da se ljudsko ponašanje često razlikuje od onoga što ljudi kažu. Pod pojmom dinamika prostora podrazumijevam način na koji ljudi koriste prostor oko spomenika pri čemu stavljam naglasak na prakse kojima ga ispunjavaju.

Prostor oko spomenika, Dubrovnik, 13.5.2017., autor: Katija Crnčević

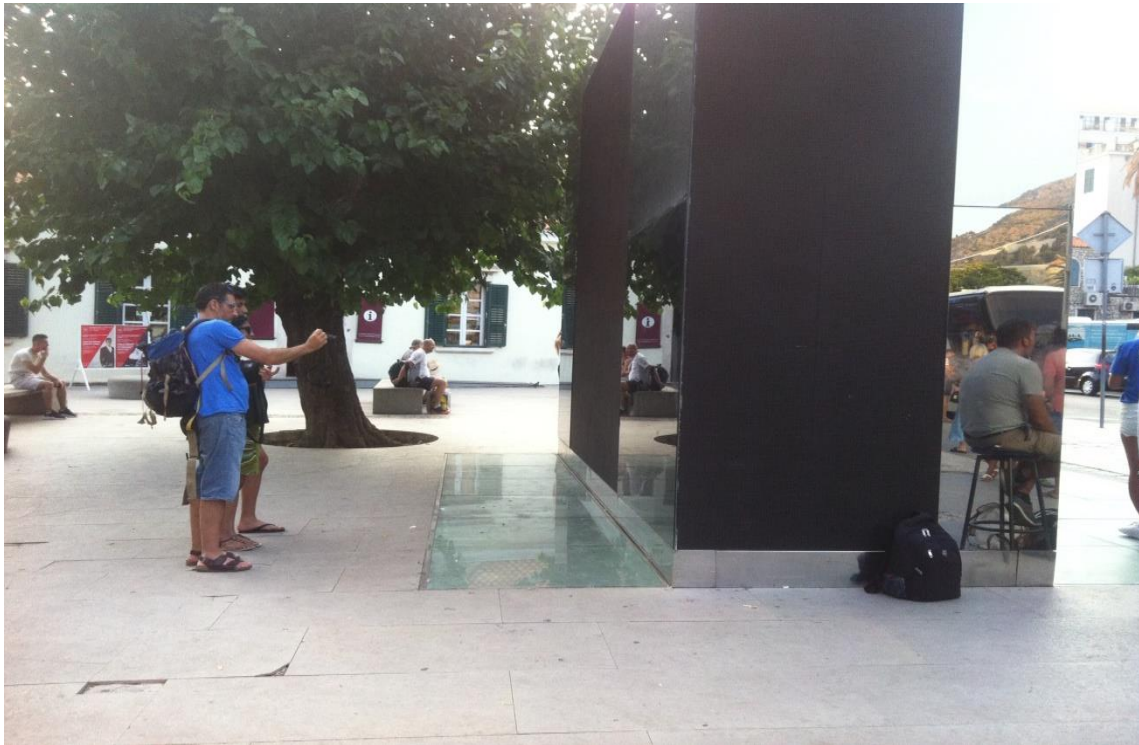
Bitno je naglasiti da se prostor spomenika mijenja od zimskih do ljetnih mjeseci. Spomenik sam promatrala u više navrata, u različito doba godine, te uvidjela da je zimi plato Pile na kojem se spomenik nalazi mnogo prazniji tako da spomenik dolazi do izražaja, odnosno, vidljiv je što u ljetnim mjesecima nije tako. Zimi lokalno stanovništvo koristi prostor spomenika kao mjesto sastanka i kao mjesto čekanja autobusa budući da je on postavljen u neposrednoj blizini autobusne stanice. „Zna se, ako se ide u stari dio grada, mjesto sastanka su Pile, točnije prostor oko spomenika. To je tako bilo i prije njegove izgradnje“ (Romana Kalauz). Budući da je ostakljen, njegova glavna funkcija postaje zrcalna površina u kojoj većina prolaznika promotri svoj odraz, namjesti frizuru, šminka se... Čekajući autobus, nerijetki se naslone na spomenik ili na zidic na kojem se nalazi spomen-ploča zahvalnosti braniteljima na kojoj stoji „Braniteljima Dubrovnika kao znak trajnog sjećanja i vječne zahvalnosti. Grad Dubrovnik 2007.“

U ljetnim mjesecima prostor spomenika postaje neprepoznatljiv zbog velike količine ljudi koja se tamo nalazi u svako doba dana, a posebice u jutarnjim satima. Na početku turističke sezone u mjesecu lipnju već se nekoliko godina pokraj spomenika postavljaju štandovi s različitim ponudama: kajaci, *Game of Thrones* ture, kupnja karata za zidine i žičaru i sl. Štandovi, ali i spomenik narušavaju javni prostor Pila koji je skučen sam po sebi te se stvara još veća gužva. Spomenik ostaje zaklonjen od pogleda između štandova i grana prolistalog drveta pored kojeg se nalazi. Ponašanje ljudi u ljetnim mjesecima raznolikije je zbog njihovog većeg broja. Ljudi traže zaklon od sunca u hladovini koju stvara spomenik i drvo pored njega. Spomenik turistima služi kao orijentacijska točka te u neposrednoj blizini čekaju autobuse

koji ih prevoze do luke ili nekog drugog dijela grada. Promatranje vlastitih odraza ispred velikog „ogledala“, nanošenje kreme za sunčanje, šminkanje, te ponekad i fotografiranje cijele obitelji u zrcalu, česti su prizori koji se mogu doživjeti na prostoru spomenika.

Prostor spomenika i pultevi u ljetnim mjesecima, Dubrovnik, 4.7.2017., autor: Katija Crnčević

Fotografiranje „selfija“, Dubrovnik, 15.7.2017., autor: Katija Crnčević

Čekanje transfera, Dubrovnik, 28.7.2017., autor: Katija Crnčević

Promatrajući ponašanje prolaznika na prostoru spomenika vođena definicijom mjesta sjećanja postavljam si pitanje kako bi se korisnici prostora na takvom mjestu trebali ponašati.

Mjesto sjećanja ponajprije su ostaci, ultimativni oblik u kojem preživljava komemorativna svijest u povijesti koja sjećanje treba jer ga se odrekla. Deritualizacija svijeta iznjedruje pojam lieux de mémoire, upravo ga umijeće i želja društva ponesenih svojom transformacijom i obnavljanjem proizvode, podižu, ustanovljuju, konstruiraju, određuju i uzdržavaju. Društvo po naravi vrednuje novo ispred starog, mladost ispred starosti, budućnost ispred prošlosti. Muzeji, arhivi, groblja i kolekcije, festivali i obljetnice, sporazumi i zapisnici, spomenici, sanatoriji, privatne asocijacije - sve su to ostaci drugog doba, iluzije vječnosti. (Nora 2007:143)

Istražujući spomenik braniteljima zanimalo me što kazivači i prolaznici rade na tom mjestu sjećanja i kakvim ga praksama ispunjavaju. Na postavljeno pitanje kako se pokraj spomenika ponašaju, kazivači su drugačije odgovarali, ali svi su se složili oko jednog: ovaj spomenik ne doživljavaju mjestom sjećanja. Dijana Kolić istaknula je da se svaki put kada kraj njega prođe pogleda u ogledalo te da ga ne doživljava kao spomenik braniteljima najviše zbog njegovog izgleda koji ni na koji način ne ukazuje na ono što on jest. Kazivač Josip Klaić rekao je da pored njega samo prođe, te se svaki put grozi njegovim izgledom, a kazivač Mišo Mihočević istaknuo je da ga nastoji ignorirati te se srećom rijetko zadržava na Pilama. Oštro kritizira spomenik na koji su utrošeni golemi novci, a sada služi „vama curama za frizuru, a nama muškima noću kao pisoar budući da je s njegove stražnje strane čisti pisoar.“

Razgovarajući s kazivačima i promatrajući prostor spomenika kroz godine, došla sam do zaključka da ovaj spomenik nije zaživio kao mjesto sjećanja. Jedan od razloga je svakako ponašanje prolaznika koji pored njega prolaze bez emocije, ničeg se ne spominjući te izostanak komemorativne svijesti i obilježavanja obljetnica, ceremonija, okupljanja i sl.

6. Prikaz spomenika u medijima

Spomenik dubrovačkim braniteljima od početka nije prihvaćen od strane većine građana. O njemu se mnogo pisalo u lokalnim medijima te su oko njegovog izgleda i pozicije vođene brojne polemike. Najveće kritike usmjerene su na nekvalitetnu izvedbu spomenika budući da se led zaslon pokvario nedugo nakon postavljanja te od tada nije u funkciji, a staklene ploče oko spomenika su popucale.

2007. godine objavljen je informativni članak o postavljanju spomenika, te je medijski popraćen performans dubrovačkog konceptualnog umjetnika Božidara Jurjevića „Ogledalce, ogledalce, reci meni tko je...“ kojim je izrazio svoje nezadovoljstvo nad tada tek postavljenim spomenikom. Tema o kojoj se neupitno najviše pisalo vezana je uz kvarove led zaslona i

nekvalitetnu izvedbu spomenika. Već mjesec dana nakon postavljanja popucale su staklene ploče oko njega te je stavljena ograda koja je trebala spriječiti kretanje prolaznika preko njih. Građani su bili iznimno nezadovoljni time što je spomenik na koji je utrošeno 10 milijuna kuna već nakon mjesec dana zahtijevao obnovu zbog manjkavosti njegove izvedbe. Arhitekt i tvorac spomenika Igor Franić izrazio je negodovanje zbog postavljanja ograde.

„Postavljanje ograde ne čini me osobito sretnim i pristao sam na nju kao na privremeno rješenje u sadašnjoj fazi izgleda Pila. Uvjeren sam da će se ona pokazati suvišnom i nepotrebnom kada plato bude dovršen u skladu s projektom koji je Grad prihvatio kao najbolje arhitektonsko rješenje zapadnog ulaza u Dubrovnik. Investitor je predložio ogradu zbog protoka velikog broja ljudi u njegovoj blizini.“ (<http://www.jutarnji.hr/kontroverzni-spomenik-braniteljima-na-pilama/268853/> pristup: 3.1.2016 16:49)

O nefunkcionalnosti spomenika progovorila je i kazivačica Dijana Kolić, a ja sam pretražujući internetske stranice naišla na fotografije spomenika na čijem se zaslonu umjesto ljeskanja mora pojavila oznaka error.

„To je od samog početka nekako krenulo krivo, pa se često kvario, umjesto tog ljeskanja mora koje je trebalo simbolizirati ostvarenu slobodu, pojavilo bi se ono error jer bi se pokvarilo, mislim to su bili skandali. Onda te nekakve staklene ploče ispred njega koje su bile postavljene su popucale, pa je on dosta dugo bio iza drvenih ograda, ograđen konopima da ljudi ne prolaze preko tih staklenih ploča. I stalno se ustvari povećavao trošak njegovog održavanja do nekakvog besmisla.“ (Dijana Kolić)

Jedna od bitnih tema o kojoj su mediji pisali je uklanjanje spomenika o čemu se raspravljalo na sjednicama gradskog vijeća. Za uklanjanje spomenika iznimno se zalagala Udruga branitelja Dubrovnik. U idućim poglavljima detaljnije ću se osvrnuti na ključne stavke problematike spomenika o kojima se najviše pisalo u medijima.

6.1 Performans umjetnika Božidara Jurjevića

Spomenik braniteljima podignut je 5. kolovoza 2007. godine, a dvadeset dana nakon, 25. kolovoza, umjetnik Božidar Jurjević odlučio je odreagirati na „grotesknu situaciju“ postavljanja spomenika. Razgovarajući s umjetnikom dobivam uvid u njegove motive, ideju i izvedbu samog performansa unutar kojeg se krije duboka kritika gradske vlasti i njenog ophođenja prema ratnoj tematici, ali i javnom prostoru. Zanimalo me što ovaj performans govori o spomeniku i njegovom funkcioniranju u prostoru te kako se javni prostor preispituje, a ujedno i stvara izvedbom.

Najprije treba napomenuti da je 4. kolovoza, dan prije podizanja spomenika, dubrovačku okolicu pogodio niz požara te su se oglasile sirene za uzbunu zbog blizine požara samom gradu. Umjetnik smatra krajnje degutantnim što „gradska svita u jeku takve nepogode otvara spomenik“.

Dan prije performansa umjetnik odlazi uzeti čađu kod crkvice na Dubcu⁸ do koje je požar stigao. Tamo nalazi mnogo izgorenih ostataka i skuplja čađu. Njegova ideja bila je pokazati „koliko smo još uvijek u tmuni, u zgarištu“. Ističe da ljudi nisu znali da je to spomenik palim braniteljima te su se u njegovom ogledalu šminkali, uređivali i slično.

„Pratio sam majmunsku refleksiju koju izaziva taj spomenik tako da se ja nisam našminkao nego namazao garežinom, bio sam obučen cijeli u crno i ispod košulje na majici sam imao zalijepljen ostatak nagorene posteljine iz hotela Imperial koji je granatiran i izgorio u ratu.“

Ispričao mi je kako je za njega taj komad izgorene posteljine jedan od najsakralnijih artefakata pronađenih u to vrijeme. Našao ga je kada je s ostalim kolegama braniteljima 7. prosinca 1991., dan nakon najvećeg granatiranja grada, ušao u razrušeni hotel Imperial. Ono što ga je fasciniralo je da je posteljina izgorila na način da je, tijekom fizikalnog procesa i u prisustvu vode, samo sredina ostala bijela okružena smeđim i crnim oreolom. Bjelinu smatra simbolom obrane i opstanka branitelja koji su bili okruženi i napadnuti sa svih strana.

Umjetnik se odjenuo u crno i stao ispred spomenika, točnije ispred ogledala na kojem se nalazi križ i grb. Bira upravo tu stranu spomenika upućujući kritiku na stavljanje religijskog i državnog simbola na isto mjesto smatrajući to opakom kombinacijom. Potom je namazao glavu čađom te napravio krug oko prostora spomenika i prošao rukom preko spomen ploče koja je po njemu postavljena na potpuno neprikladno mjesto budući da se na nju ljudi naslanjaju čekajući autobus te je naziva „guzosjedom“. Nakon toga otišao je do fontane, oprao lice i time završio svoj performans. Tijekom performansa raskopčao je košulju i pokazao majicu na kojoj je bio zašiven ostatak posteljine pronađene u hotelu Imperial.

„Tako da sam raskopčao košulju i pokazao da mi još uvijek opstajemo u toj nekakvoj božanskoj bjelini, ali da je zapravo kompletna nekakva mentalna slika oko nas još uvijek opožarena. Politička, kulturološka, i dan danas se teško izvlačimo iz te situacije.“

⁸ Mjesto u bližoj okolici Dubrovnika.

Performans umjetnika Božidara Jurjevića, Dubrovnik, 25.8.2007., autor: Damil Kalodera

Ovoj umjetničkoj izvedbi u javnom prostoru pristupam kao „jednom od čimbenika transformacije urbanog prostora“ (Škrbić Alempijević 2016:22) vođena mišlju kako „javni prostor utječe na umjetničke intervencije, ali ih i provocira“ (ibid. 2016:22). Pri tom uviđam kako „prilikom umjetničke intervencije dolazi do rekontekstualizacije prostora, ali i njegovih novih čitanja i otjelovljenja“ (ibid. 2016:22). Na primjeru performansa Božidara Jurjevića vidljivo je kako se unutar „umjetničke izvedbe susreću, a povremeno i sučeljavaju politike i prakse upravljanja i korištenja gradskih prostora“ (ibid. 2016:23). Javni prostor na kojem se nalazi spomenik braniteljima tijekom izvedbe se „oblikuje, mijenja i obrađuje“ (Schechner, prema Škrbić Alempijević 2016:24), dobiva novi smisao, pretvara se u pozornicu prilikom čega slučajni prolaznici postaju publika koja sudjeluje u prizoru nesvakidašnjem za prostor na

kojem se odigrava. Spomenik braniteljima pri tom postaje žarište izvedbe, glavni „akter“ koji je potaknuo umjetničku intervenciju.

Izvedbu performansa pratili su brojni novinari, građani, ali i deseci turista. Umjetnik ističe da su prolaznici reagirali pozitivno, izvanredno, i da je čak bilo ovacija. Tamo se našao i jedan policajac koji ga je htio privesti na što je jedan od novinara uzviknuo: „Ajde molim te hapsi ga, pa da ovaj performans bude potpuno uspješan“. Umjetnik je za novine izjavio:

„Tobožnji spomenik braniteljima groteskna je, agresivna, vulgarna i predimenzionirana instalacija koja predstavlja i simbolizira jedino trojanskog konja novog primitivizma. Usto, neprikladne, prljave i već oštećene klupe, tzv. Kaplje mora, kao i spomen-ploča zahvalnosti braniteljima, zalijepljena na "guzosjedu" zidića na Pilama, pravi su simbol sramotne stvarnosti. Kao branitelja, spomenik i osobito spomen-ploča vrijeđaju me.“ (Božidar Jurjević, <http://www.jutarnji.hr/spomenik-na-pilama-trojanski-je-konj-novog-primitivizma/233089/> pristup: 3.1.2016 16:38)

Performans: umjetnik pored spomen ploče, Dubrovnik, 25.8.2007., autor: Damil Kalodera

Umjetnik je performansom htio ukazati na atmosferu koja je u to vrijeme vladala Dubrovnikom. Za njega je to bio potpuni *come back* u ratnu priču, a prizor „upicanjenih“ političara koji stoje ispred spomenika dok se šira okolica grada guši u vatri i dimu ukazuje na

grotesknost situacije. Svojim performansom usmjerio je pažnju na „neprimjerena“ ponašanja koja spomenik izaziva svojim izgledom i lokacijom na kojoj se nalazi. Prostor spomenika se tom prilikom transformirao u mjesto izvedbe, a sve u svrhu upućivanja kritike gradskim vlastima i preispitivanja njihovog odnosa prema javnom prostoru.

6.2 Stav dubrovačkih branitelja o spomeniku

Udruga branitelja Dubrovnik izrazila je negodovanje lokacijom i izgledom spomenika. Smatraju da spomenik kakav je postavljen na Pilama ne može predstavljati spomen obilježje jer je riječ o zastarjeloj elektronskoj instalaciji. Po njihovom bi se mišljenju spomen obilježje trebalo napraviti od kamena, bronce ili drugih plemenitih materijala. „Troškovi održavanja su preveliki, te je to postalo bacanje novaca, a nema nikakvog značaja. Ljudi i turisti koji tamo prolaze uopće ne znaju što je to.“ (usp. <http://www.dubrovnikpress.hr/index.php/component/k2/item/17366-udruga-branitelja-dubrovnika-zele-novi-spomenik-na-pilama> pristup: 3.1.2016 17:05)

Saznavši tu informaciju, odlučila sam napraviti intervju s dobrovoljcem Domovinskog rata i članom Udruge branitelja Dubrovnik, Petrom Mišom Mihočevićem. Dalje u tekstu iznijet ću njegov stav, te sudeći po njegovim riječima, i stav većine branitelja.

Kazivač mi je rekao da je priča o spomeniku započela pogrešno iako se grad brani da je imao suglasnost udruga. Suglasnost je potpisalo nekoliko predstavnika udruga, ali se udruge nisu sastale niti izglasale svoj stav. Sudeći po tome, većina branitelja nije niti znala kako će spomenik izgledati. Ističe kako se Udruga branitelja Dubrovnik počela buniti prije dvije godine. Nije im smetao samo izgled i pozicija spomenika koje smatraju promašenima nego troškovi njegovog postavljanja i održavanja koji su potpuno nerealni. Rekao mi je da je stav ostalih branitelja vrlo sličan njegovom i da su jako složni po pitanju spomenika.

„Nemoguće je odvajati tolike novce na nešto što ne radi. Kud onda to ide. Interes je nekoga iz grada da to ide dalje, to je pranje love. 800 000 kn održavanja nečega što ne radi. Koliko oni mogu iznajmiti servis da pere jednom u 2 tjedna. Pa nismo glupi. Pa kad je pao proračun su srezali na 400 000 kn, to je nekome pošlo. Jer spomenik ne radi. Čista krađa na mrtvim ljudima.“

O problemu demokratičnosti postupka postavljanja skulptura što je slučaj i navedenog spomenika progovorio je diplomirani kipar Tihomir Matijević u svom eseju „Traktat o kiparstvu/ traktat o ulici.“

Pitanje demokratičnosti postupka slama se na pitanju skulpture. Unatoč svim floskulama o demokratizaciji procesa izgradnje grada, interdisciplinarnim stručnim komisijama te uključivanju građanstva u odlučivanje, stanje na terenu ne zadovoljava. Danas je, već pri letimičnom pogledu na gradove u Hrvatskoj u vremenu tranzicije, jasno da su visokokvalitetni radovi trajno postavljeni u javnom prostoru rijetkost, a uzevši u obzir društveni kontekst, jasno je da je problem zapravo u strukturama moći, tj. onima koji imaju mogućnost donošenja odluke. (2014:3)

Ističe kako se svi branitelji slažu da spomenik treba ukloniti i razmisliti o novom rješenju. Smatra da je priča pogrešna od samog početka pri tom ne mislivši na zakone i javni natječaj, ali je od prihvaćanja tog rješenja na dalje sve provedeno pogrešno. Poraznim smatra da se dan dubrovačkih branitelja ne može obilježiti pokraj spomenika što bi trebala biti jedna od njegovih ključnih funkcija već se svi „razlete“ po drugim dijelovima grada i nema centralne proslave.

Kritike branitelja višestruke su. Odnose se na izgled i poziciju spomenika te na nerealne troškove koje on donosi. Spomenik ne smatraju mjestom sjećanja, te se postavlja pitanje koga onda on predstavlja.

6.3 Spor oko uklanjanja spomenika

Zbog negodovanja građana i pobune Udruge branitelja Dubrovnik 2015. godine u medijima se intenzivno pisalo o uklanjanju spomenika, a u prosincu 2015. na sjednici gradskog vijeća razgovaralo se o tome da spomenik ne može biti uklonjen bez odobrenja autora (usp. <http://dubrovacki.hr/clanak/80487/pocela-je-11-sjednica-gradskog-vijeca> pristup: 3.1.2016 17:10).

Arhitekt Igor Franić bio je iznimno nezadovoljan odlukom o njegovom uklanjanju budući da su, prema njegovim riječima, nakon prezentacije projekta svi bili upoznati s izgledom i načinom funkcioniranja spomenika. Za medije je izjavio: „Ako se ovakav nekulturan dijalog s gradom, koji ima kulturne ambicije, nastavi, moguće je sve riješiti i u okviru Zakona o autorskim pravima te potpisanog ugovora.“ (<http://www.dulist.hr/autor-kocke-mora-ogorcen-spreman-sam-zastititi-svoja-autorska-prava/275623/> pristup: 3.1.2016. 17:15)

Uklanjanje spomenika još uvijek nije provedeno iz formalnih razloga budući da autor inzistira na autorskim pravima vlasništva. Umjetnik Božidar Jurjević istaknuo je kako mu nije jasno kako arhitekt može inzistirati na autorskim pravima kada nije napravio spomenik koji je

osmislio. „Dakle taj spomenik liquid display koji se jasno vidi na natječajnom radu, na projekcijskoj dokumentaciji, takav spomenik nije izveden. Prema tome mislim da on nema pravo na to.“

Stav branitelja je jednoglasan i svi se zalažu za uklanjanje spomenika. Kazivač Mišo Mihočević rekao je kako spomenik treba ukloniti, raspisati novi natječaj, razmisliti o lokaciji i krenuti ispočetka, a autoru dati objašnjenje. Istaknuo je da je proces uklanjanja procedura te da smatra da se o tome trenutno ne razgovara na sjednicama gradskog vijeća budući da je vijeće tek nedavno oformljeno i trenutno sigurno postoje važniji problemi koje moraju riješiti. Po njemu je to shvatljivo i smatra da ne bi bilo pravedno da u ovom trenutku udruga ponovno počne inzistirati na pitanju spomenika. Istaknuo je da sada nije trenutak, ali da udruga neće odustati od svog nauma te da spomenik treba biti uklonjen.

„Ako je taj spomenik tamo već deset godina, može biti još jednu, dvije sigurno. Ovisi kada će doći na dnevni red gradskog vijeća i što će oni odlučiti. Sad je opet novi sastav, novi ljudi su tamo. Ali po onome kako je reagirala većina ranije, spomenik će biti uklonjen. Ja se nadam da se ništa nije promijenilo, ako jest onda će imati problema s nama. Ovo se ne pušta. Sramota.“

Ostali kazivači također su izrazili svoj stav o uklanjanju spomenika. Romana Kalauz mi je ispričala kako nije znala da se raspravljalo o njegovom uklanjanju, ali da je to ne bi iznenadilo jer joj taj spomenik ne djeluje kao „objekt koji će stotinama godina obilježavati to mjesto“. Ipak, smatra čudnim što se spomenik sada uklanja odnosno pita se zašto su uopće odabrali takvo rješenje, a sada je svima estetski neprikladan.

Josip Klaić smatra da je odluka postavljanja spomenika donešena nepromišljeno te da je problem cijelog hrvatskog društva što se mnogo toga događa ishitreno.

„Uklanjanje... problem je cijelog hrvatskog društva što se mnogo stvari donosi ishitreno. Tako da budući da je taj spomenik postavljen ishitreno, nije loše da ga se ishitreno i makne. Iako ako je već postavljeno, neka stoji, treba imati neki kontinuitet, ali mi kontinuiteta nemamo. To se donijelo bez ikakvog razmišljanja, onda se tako može i maknut. Ako mi možemo pomaknut dan državnosti s jednog datuma, pa ga onda opet vraćati, mislim da bi onda mogli i spomenik. Iako je suludo spomenike micati, ali...“ (Josip Klaić)

Kazivačica Dijana Kolić istaknula je kako je upoznata s problematikom uklanjanja spomenika o kojoj se raspravljalo na sjednicama gradskog vijeća. Misli da će se on ukloniti kada se donese novo rješenje i da neće nikome nedostajati. Nada se da će se razmisliti dva puta o tome treba li ga postaviti na ovo isto mjesto.

U svom članku autori J.J. Cordes i R.S. Goldfarb progovaraju o kontroverzi javnih spomenika i njihova uklanjanja. Ističu kako bi u proceduru odabira skulptura i spomenika koji se postavljaju na javnom prostoru trebali biti uključeni i građani, odnosno kako bi njihov glas trebali čuti oni koji su odgovorni za odabiranje javnih spomenika. Dijalogom između građana i nadležnih osoba mogle bi se izbjeći negativne kritike i prijepori oko uklanjanja spomenika (usp. 2007:166). Ističu kako je prostor koji se odabire za postav spomenika ili skulpture iznimno važan. Na frekventnim lokacijama spomenik je izložen pogledima svih prolaznika. S druge strane, na izoliranim lokacijama spomenik je „dostupan“ slučajnim prolaznicima ili pak osobama koje su namjenski došle na to mjesto kako bi ga doživjele. Odabir mjesta ovisi o funkciji spomenika, onome što on predstavlja te što se njegovim postavom želi postići (usp. 2007: 167).

Sudeći po tome, smatram da je spomenik braniteljima u Dubrovniku postavljen na pogrešnom mjestu i to je jedan od razloga zbog čega je izgubio svoju funkciju mjesta sjećanja. Budući da je odabrana iznimno frekventna lokacija, spomenik je vidljiv svim prolaznicima, ali zbog prevelike količine ljudi na malenoj površini, postaje prepreka, ne dolazi do izražaja i gubi svoj smisao.

Spomenik je u lokalnim medijima idalje aktualna tema iako se trenutno o njemu mnogo rijeđe piše nego što je to bio slučaj prethodnih godina. Pretražujući nedavne članke nailazim na dva zanimljiva iz travnja i srpnja ove godine. U jednom od njih kritizira se kaos koji vlada u gradu Dubrovniku pred sezonu, a na fotografijama se jasno vidi da su na spomenik branitelja naslonjeni deseci kajaka.

Gdje je kraj, pitaju se građani dok svakodnevno gledaju neke nove katastrofe na dubrovačkim ulicama. Kome uopće može pasti na pamet poslagati kajake na spomenik dubrovački braniteljima?! Imaju li ti ljudi kap kulture i odgoja, poštovanja, ako nemaju reda?! - pitaju se građani. (<http://dubrovačkidnevnik.rtl.hr/vijesti/grad/kaos-vasar-nered-grad-bez-vlasti-divljacima-dobro-dode-stavili-kajake-na-spomenik-braniteljima-foto> pristup: 5.8.2017.)

Pisalo se i o tome da se građani žale na derutnost spomenika koji je danas u vrlo lošem stanju. Oštećen je na nekoliko mjesta, a stakleno podnožje je razbijeno. Smatraju da je „mjesto koje bi trebao biti podsjetnik na herojsku obranu grada i braniteljsku žrtvu, danas glavno okupljalište *bookera* s Pila i turista“. (<http://www.dnevno.hr/domovina/dubrovacni-se-zale-spomenik-braniteljima-je-derutan-1042008/> pristup: 5.8.2017.)

Mislim da je pitanje vremena kada će spomenik biti pomaknut s lokacije budući da su građani i udruge ogorčeni njegovim izgledom, ali i svime što se na tom prostoru događa. Smatram da prijedori oko uklanjanje spomenika otvaraju dublji problem, a to je neodgovorno postupanje s javnim prostorom budući da je spomenik postavljen nedavne 2007. godine, a nemalo nakon počelo ga se kritizirati i raspravljati o njegovom uklanjanju.

7. Turistička dimenzija spomenika

Budući da je Dubrovnik turističko središte i da njegovi stanovnici žive pretežno od turizma, tijekom ljetnih mjeseci grad posjećuju mnogobrojni turisti. Iz tog ću se razloga kroz ovo poglavlje osvrnuti na ponašanje posjetitelja koji se zadržavaju na prostoru spomenika, njihove spoznaje o njemu te uključenost spomenika u turističke brošure grada.

Plato Pile na kojem se nalazi spomenik može se nazvati "predsobljem" grada. To je mjesto preko kojeg prolazi većina posjetitelja, ali i lokalnih stanovnika prilikom dolaska u staru gradsku jezgru. To je ujedno i glavna autobusna stanica na koju dolaze svi gradski autobusi, ali i autobusi koji prevoze turiste s *kruzera* iz luke do grada i obratno. Upravo iz navedenih razloga može se zaključiti da se radi o prometnom čvorištu, površinom poprilično malom, i o mjestu na kojem se stvara najveća gužva u ljetnim mjesecima.

Mnogi turisti zadržavaju se u neposrednoj blizini spomenika iz više razloga. Odmah pored njega nalazi se glavni ured Turističke zajednice gdje se mnogi od njih dolaze informirati i zatražiti brošure grada. Također, mnogobrojni posjetitelji u Dubrovnik dolaze *kruzerima*, te u neposrednoj blizini spomenika čekaju autobuse koji ih prevoze do luke. Budući da u grad dolaze i napuštaju ga prije odlaska broda gotovo svi istovremeno, radi se o velikim količinama ljudi koji se zadržavaju na tom malenom prostoru. Turisti ne znaju što spomenik predstavlja, a njegova glavna funkcija postaje zrcalna površina koja im služi za nanošenje kreme za sunčanje, šminkanje, namještanje frizure, fotografiranje selfija i slično. Prostor spomenika postaje mjesto za odmor gdje se posjetitelji skrivaju od sunca ispod drveta ili u sjeni spomenika, a na klupi sa stražnje strane spomenika ponekad prave sendviče, te sjede, piju i jedu dok čekaju autobuse.

Boraveći na prostoru spomenika upitala sam se znaju li posjetitelji Dubrovnika što predstavlja "staklena kutija", kako je nazivaju, pored koje borave, na koju se naslanjaju, o koju se ogledaju. Zanimalo me jesu li znatiželjni i pitaju li informatore iz Turističke zajednice o čemu se radi. Porazgovarala sam s dvije zaposlenice iz ureda Turističke zajednice i upitala ih koliko često i je li uopće turisti pitaju što predstavlja spomenik. Istaknule su da posjetitelji jako

rijetko pitaju što spomenik predstavlja te da većina njih ne zna da je riječ o spomeniku. Rekle su da spomenik u razgovoru s turistima nazivaju „glass monument“ te ga „koriste“ kao orijentacijsku točku objašnjavajući posjetiteljima gdje se u odnosu na njega nalazi autobusna stanica, bankomat, ili nešto drugo što im je potrebno. Istaknule su par slučajeva u kojima su im se turisti obratili i upitali ih što predstavlja veliko zrcalo ili kutija koja se nalazi ispred ureda.

Sagledavajući spomenik kroz "turističku perspektivu" zanimalo me je li on uvršten u brošure grada. Otišla sam u spomenuti turistički ured i zamolila da mi daju sve turističke vodiče koje imaju. Prelistala sam sve brošure, od "Dubrovnik in your pocket", "Dubrovnik riviera info", "The best in Dubrovnik", "Lost in Dubrovnik" i uvidjela kako se spomenik ne spominje ni u jednoj. Također sam se uvjerila u to da je manji dio brošura posvećen kulturnim znamenitostima, muzejima i spomenicima, a veći ispunjen reklamama i preporukama za restorane, kafiće, noćne klubove, dućane i slično. U većini brošura spominje se Muzej Domovinskog rata na Srđu te Izložba ratnih fotografija u Sponzi, te bi se moglo očekivati da će uz ta mjesta sjećanja na Domovinski rat biti napisano ponešto i o spomeniku braniteljima, ali to nije slučaj. Smatram to još jednim od pokazatelja kako spomenik nije zaživio s gradom, kako je tu vjerojatno privremeno, te nema veliki značaj.

Kazivač Mišo Mihočević ispričao mi je kako je prošlu jesen čekajući nekoga pored spomenika pokraj njega stao engleski par te ih je iz znatiželje pitao što oni misle što je ovo, referirajući se na spomenik. Na ekranu su u tom trenutku bili prikazani valovi, odnosno ljeskanje mora. Žena se zagledala i rekla da sigurno ima veze s morem i ribarstvom, a njen muž je istaknuo kako se vjerojatno radi o reklamnom panou za neku IT tvrtku.

Smatram logičnom činjenicu da rijetki posjetitelji znaju što spomenik predstavlja budući da to nigdje nije navedeno, a sam spomenik svojim izgledom ne stvara asocijacije. Turisti mogu saznati da se radi o spomeniku braniteljima isključivo ako upitaju zaposlenike turističke zajednice ili nekog od lokalnog stanovništva što je rijetkost.

9. Zaključak

Cilj ovog istraživanja bio je odgovoriti na pitanje koja je politika pamćenja unesena u postavljanje spomenika te na koji način spomenik oblikuje mjesto. Istražila sam kojim praksama prolaznici ispunjavaju prostor i koja se dinamika oko njega stvara. Zanimalo me koju poruku spomenik komunicira, koja je njegova funkcija te što ljudi kroz naracije i prakse govore o svom gradu i sjećanju na rat. Ključno je bilo prikazati je li spomenik braniteljima u Dubrovniku mjesto sjećanja za ljude koje sam pratila. Kroz rad sam se osvrnula na „turističku dimenziju“ spomenika koja u potpunosti izostaje budući da posjetitelji Dubrovnika nisu upoznati s onim što on predstavlja, a spomenik nije uvršten ni u jednu brošuru grada.

Istraživanjem se pokazalo da je podizanje spomenika pogodovalo politici tadašnjeg trenutka te da je upravo politički vrh „filtrirao“ sjećanja odabirući epizodu iz prošlosti koju smatra vrijednosno značajnom. Uvidjela sam da spomenik zbog svojeg izgleda, odabrane lokacije i ponašanja prolaznika taj prostor ne transformira u simboličko i kulturno značenjsko mjesto. Spomenik ne komunicira osnovnu poruku koju mu dirigira politika pamćenja, a to je sjećanje na Domovinski rat i žrtvu branitelja u njemu. Na temelju kazivanja i praksi korisnika prostora došla sam do zaključka da spomenik koji sam istraživala uglavnom nije zaživio kao mjesto sjećanja na žrtve Domovinskog rata budući da ne budi komemorativnu svijest, a ljudi pored njega prolaze bez emocije, ničeg se ne spominjući. Budući da spomenik ne potiče sjećanje na recentnu gradsku povijest i obranu grada, postavlja se pitanje što radi spomenik ako ne komunicira svoju osnovnu poruku. Također, otvara se pitanje koja je uloga spomenika koji ljudi uglavnom ne prihvaćaju odnosno smatraju spornim.

Ovim istraživanjem otvorila su se brojna nova pitanja. Jedno od njih je pitanje autorskih prava budući da se na sjednici gradskog vijeća razgovaralo o uklanjanju spomenika bez da se o toj temi obavijestilo autora spomenika. Isto tako, nevjerojatno je kako se u kratkom vremenskom periodu spomenik počeo kvariti i jako se brzo počelo razgovarati o uklanjanju budući da je podignut nedavne 2007. godine. Po svemu sudeći, moglo bi se reći da projekt nije dobro promišljen te da se spomenik podigao bez previše razmišljanja što otvara pitanje postupanja s javnim prostorom. U daljnjim istraživanjima mogao bi se staviti fokus na problem uklanjanja, porazgovarati s nekim iz gradskog vijeća te vidjeti koja je sudbina spomenika. Također, korisno bi bilo porazgovarati i s arhitektom Igorom Franićem, tvorcem spomenika, kako bi se cijela „priča“ zaokružila i obuhvatila iz svih očišta.

Literatura

BELAJ, Marijana. 2006. „Tito poslije Tita. Kip Josipa Broza kao žarište obrednog ponašanja“. U *O Titu kao mitu : proslava Dana mladosti u Kumrovcu*, ur. Mathiesen Hjemdahl Kirsti, Nevena Škrbić Alempijević. Zagreb: FF press; Srednja Europa d.o.o.

BRKLJAČIĆ, Maja i Sandra PRLENDA. 2006. *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb: Golden marketing- Tehnička knjiga

CORDES, Joseph J. i Robert S. GOLDFARB. 2007. „Decreasing the "Bad" for Mixed Public Goods and Bads: The Case of Public Sculpture“. *Eastern Economic Journal*. 33/2: 159.- 176.
<http://www.jstor.org/stable/20642345> pristup: 13.8.2017.

ČAPO, Jasna i Valentina GULIN ZRNIĆ. 2011. Oprostoravanje antropološkog diskursa. Od metodološkog problema do epistemološkog zaokreta.“ U *Mjesto, nemjesto*, J. Čapo i V. Gulin Zrnić, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, 9-69.

KRIŽIĆ ROBAN, Sandra. 2010. „Vrijeme spomenika. Skulpturalni, arhitektonski, urbanistički i drugi načini obilježavanja Domovinskog rata“. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 34/ 34: 225.-240.
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=120356 pristup: 6.1.2016

MATIJEVIĆ, Tihomir. 2014. „Traktat o kiparstvu/ traktat o ulici.“ *Artos. Časopis za umjetnost i kulturu* 1. <http://www.uaos.unios.hr/artos/index.php/hr/eseji/matijevic-tihomir-traktat-o-kiparstvu-traktat-o-ulici> pristup: 11.8.2017.

Monumenti: promjenjivo lice sjećanja. 2014. ur. Daniel Brumund, Christian Pfeifer. Beograd: Forum Ziviler Friedensdienst

NORA, Pierre. 2007. „Između sjećanja i povijesti.“ *Diskrepancija* 8/12: 135.-165.
<http://hrcak.srce.hr/9911> pristup: 12.8.2017.

POTKONJAK Sanja i Tomislav PLETENAC. 2011. „Kada spomenici ožive- „umjetnost sjećanja“ u javnom prostoru“. *Studia ethnoogica Croatica*. 23/1: 7-24.
http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=110953 pristup: 12.9.2017.

SLÁDEČEK Michal, VASILJEVIĆ Jelena i Tamara PETROVIĆ TRIFUNOVIĆ. 2015. *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*. Beograd: Zavod za udžbenike

ŠKRBIĆ ALEMPIJEVIĆ Nevena. 2016. „Etnološki i kulturnoantropološki pogled na stvaranje grada umjetničkim izvedbama“. U *Mjesto izvedbe i stvaranje grada*, V. Gulin Zrnić, N. Škrbić Alempijević, J. Zanki. ur. Zagreb: Biblioteka nova etnografija, 19-30.

Izvori

„Dubrovnik in your pocket“. 2017. Plava ponistra d.o.o. Zagreb
„Dubrovnik riviera info“. 2016. Dubrovnik Tourist Board. Dubrovnik
„Lost in Dubrovnik“. 2017. Studio Joy in Design. Dubrovnik
„The best in Dubrovnik“. 2017. ALFA-2. Dubrovnik

Internetski izvori

CRNČEVIĆ, Lidija. 2007. „Kontroverzni Spomenik braniteljima na Pilama“. *Jutarnji list*. 19. rujna. <http://www.jutarnji.hr/kontroverzni-spomenik-braniteljima-na-pilama/268853/> (pristup 6.1.2016. 17:15)

CVJETINOVIĆ, Goran. 2007. „Spomenik na Pilama trojanski je konj novog primitivizma“. *Jutarnji list*, 26. kolovoza. <http://www.jutarnji.hr/spomenik-na-pilama-trojanski-je-konj-novog-primitivizma/233089/> (pristup 6.1.2016. 16:59)

”Dani zagrebačke arhitekture” 2011. *Brošura društva arhitekata Zagreba*. http://www.d-a-z.hr/files/File/Prilozi/Brosura_fin.pdf (pristup 11.9.2017.)

“Dubrovčani se žale, spomenik braniteljima je derutan!” 2017. *Dnevno.hr*. 10. srpanj. <http://www.dnevno.hr/domovina/dubrovacni-se-zale-spomenik-braniteljima-je-derutan-1042008/> (pristup 7.8.2017. 11:09)

“KAOS, VAŠAR, NERED Grad bez vlasti divljacima dobro dođe, stavili kajake na spomenik braniteljima!“ 2017. *Dubrovački dnevnik.hr*. 15. travanj. <http://dubrovackidnevnik.rtl.hr/vijesti/grad/kaos-vasar-nered-grad-bez-vlasti-divljacima-dobro-dode-stavili-kajake-na-spomenik-braniteljima-foto> (pristup: 7.8.2017. 11:12)

„Sjednica gradskog vijeća: Spomenik braniteljima ne može se ukloniti bez odobrenja autora”
2015. *Dubrovački vjesnik*. 12. prosinca. <http://dubrovacki.hr/clanak/80487/pocela-je-11-sjednica-gradskog-vijeca> (pristup 6.1.2016. 17:05)

FALKONI RAČIĆ, Andrea. 2015. „Autor *Kocke mora* ogorčen: ‘Spreman sam zaštititi svoja autorska prava’“. *Du list*. 22. listopada. <http://www.dulist.hr/autor-kocke-mora-ogorcen-spreman-sam-zastititi-svoja-autorska-prava/275623/> (pristup: 6.1.2016. 17:05)

ŠPALETA, Antun. 2015. ” Udruge branitelja Dubrovnika žele novi spomenik na Pilama“. *Dubrovnik press*. 22. srpnja. <http://www.dubrovnikpress.hr/index.php/component/k2/item/17366-udruge-branitelja-dubrovnika-zele-novi-spomenik-na-pilama> (pristup 6.1.2016 17:15)

Spomenik braniteljima u Dubrovniku kao mjesto društvenog sjećanja

Tema diplomskog rada je dinamika koju generira Spomenik braniteljima u Dubrovniku. Kroz prizmu antropologije društvenog sjećanja istražuje se interakcija ljudi i spomenika, značenja koja se spomeniku pripisuju te manifestacije koje se održavaju na tom prostoru promatrajući spomenik kao mjesto sjećanja. Cilj rada je prikazati na koji način spomenik oblikuje mjesto te što ljudi kroz prakse i naracije vezane uz spomenik govore o svom gradu i sjećanju na rat. Etnografska građa prikupljena je polustrukturiranim/ strukturiranim intervjuima, promatranjem sa sudjelovanjem, analizom medijskih izvora te turističkih brošura grada Dubrovnika.

Ključne riječi: *spomenik, mjesto sjećanja, politika pamćenja, javni prostor*

The Monument to Defenders in Dubrovnik as a realm of memory

This thesis is about the dynamics generated by the Monument to Defenders in Dubrovnik. From the perspective of the anthropology of social memory, the author analyses the interaction between people and the monument, the meanings with which this monument is attributed and practices occurring at the site that treat the monument as a realm of memory. The main goal of the thesis is to show in which way the monument forms the place and what people say about their city and the memory of war through practices and narrations linked to the monument. Ethnographic material is collected on the basis of half-structured and structured interviews, participant observation, the analysis of media sources and tourist brochures of the city of Dubrovnik.

Key words: *monument, realm of memory, politics of remembrance, public space*